

ДО ПРОБЛЕМИ ГАЛИЦЬКИХ ЕЛЕМЕНТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

(за листуванням Володимира Гнатюка)

В історії української літературної мови проблему галицьких елементів традиційно висвітлювали у зв'язку з мовними дискусіями кінця ХІХ – початку ХХ ст., у перебігу яких саме західні (галицько-буковинські) елементи літературної мови були водночас і причиною, і предметом цих дискусій. Тому можна стверджувати, що з погляду постановки (звучання) ця проблема – не нова. Так чи інакше її опрацьовували усі провідні українські мовознавці, незалежно від методологічних настанов дослідження. Ці настанови були вирішальними у тих моментах, коли йшлося про оцінку мовного досвіду західноукраїнської інтелігенції, якісний рівень того зразка української мови, що ним вона послуговувалась як літературним, а також про перспективи галицьких елементів у літературній мові Радянської України. Упереджено-негативне, згори нав'язане ставлення до мови галицько-буковинської інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. призвело до того, що практичних досліджень у цій галузі майже не було. Не заперечуючи загалом роль південно-західного наріччя в розвитку української літературної мови, цю роль пов'язували лише із мовою західноукраїнських письменників, яка збагатила синонімічні засоби сучасної літературної мови. Лише побіжно згадувано про термінологічну і публіцистичну лексику як про «категорію найменш народну, з виразними ознаками запозичення і калькування слів польських і почасти чеських»[3, 24].

З усіх учасників мовних дискусій найбільш цитованим був найменш толерантний І.Нечуй-Левицький, який називав мову західних письменників і публіцистів штучною, а стосунки між західним і східним зразками літературної мови трактував лише як непримиренні, антагоністичні, погоджуючись «перейняти від галичан тільки трохи більше десятка неологізмів (переважно, здійснити, вражіння, переважувати, зміст, вплив, пересвідчитися, неможливий)» [15, 53]. Завдяки працям Ю.Шевельова [14, 15], В.Чапленка [13], В.Статєєвої [11] сучасні філологи мають доволі повне знання поглядів інших учасників тодішніх мовних дискусій та їх ставлення до галицьких слів. Так, ті з них, які були пов'язані з міським життям, використовував М.Коцюбинський: «У цій ділянці підросійська Україна не виробила власної лексики, і Коцюбинський збагатив мову своїх творів, а тим самим потенційно і взагалі українську літературну мову, чималою кількістю міждіалектних запозичень. Однак мова Коцюбинського не стала галицькою, вона лишилася синтетичною. [...] Більшою чи меншою мірою ця характеристика стосується й до інших тогочасних письменників – Миколи Вороного, Гната Хоткевича, Миколи Чернявського.

[...] Галицькі елементи перетворилися на невід'ємну частину сучасної української мови і не тільки тому, що просто в ній з'явилися, а й тому, що вплинули на саму структуру мови в її послідовному відході від традицій етнографізму, притаманних мові XIX століття, особливо доби народництва» [15, 55]. Варто зазначити, що саме поняття «галицького елемента» дуже часто визначалося суб'єктивно, і самі учасники дискусій були свідомі цього суб'єктивізму. З цього приводу дуже влучно висловився Б.Грінченко: «Звісно, дуже часто чоловік називає якусь форму «галицькою» тільки через те, що він її не знає. А в нас же щодо мови виробилась така звичка: коли я сього не знаю, значить, його і нема, а се його хтось вигадав, а найлегше сказати, що се вигадали «галичани». Через неучтво таких добродіїв у нас «галицькими» чи «кованними» стають такі форми, які вживаються в письменстві по кілька віків або любісінько живуть і досі на якомусь полтавському хуторі, тільки що гострий критик на тому хуторі не бував» [13, 204]. Ідучи за думкою Б.Грінченка, можемо сказати, що навіть у сучасному використанні терміна «галицький елемент» ми не дійшли не лише до хутора, а й до міста. Особливості мови західноукраїнських письменників кінця XIX – початку XX ст. ми й далі трактуємо на рівні окремих діалектизмів, які проникали з живого народно-розмовного середовища, і залишаємо поза увагою такої надзвичайно важливої чинник, як освітній і культурний рівні тодішнього функціонування української мови. Діалектизм – поняття стилістичного рівня і в сучасній українській літературній мові до цієї категорії зараховують переважно так звані етнографічні діалектизми типу *флюяра, кичера, ізвор, полонина, колиба, крисяня, летінь* тощо, хоч знову ж таки загалом не заперечуючи, що «проблема взаємодії літературної мови і територіальних діалектів в цілому, звичайно, значно складніша, ніж стилістичне використання в нормативній мові діалектизмів. Вона включає такі питання, як взаємозв'язок літературної мови з територіально-діалектними нормами на різних етапах її історичного розвитку. [...] На формування норм сучасної української літературної мови впливала і південно-західна мовленнєва практика, так звані регіональні варіантні норми, що відбивали особливості громадсько-політичного життя українців у складі різних держав» [6, 42-44]. На жаль, розуміння складності проблеми було переважно декларативним, внаслідок чого лексика і особливості слововживання, властиві для західноукраїнського літературномовного зразка, так і не дістали статусу соціально-історичної категорії, а тому втратили як на перспективі дослідження, так і на перспективі повернення до загальноукраїнського літературного вжитку.

Негативне ставлення до цієї проблематики виявлялося навіть в термінології: означення «галицький», «західний» вживалися переважно в лапках або ж часто мали при собі модальний компонент «так заний», що надавало зниженої оцінки цим поняттям і виводило їх поза коло реально вартісних для наукових досліджень мовних явищ. Певна зміна такого ставлення окреслилася наприкінці 60-х рр. з появою матеріалів конференції «Питання історичного розвитку української мови» [1, 8]: один із провідних тодішніх діалектологів, учасник конференції, Ф.Т.Жилко визнає східноукраїнський та західноукраїнський (галицький) типи літературної мови як два її головні варіанти в кінці XIX – на початку XX ст. і визначає діалектну базу кожного з них, а

розвиток галицького варіанта пов'язує із посиленням національно-визвольного руху в західноукраїнських землях; учений подає також ряд напрямів для майбутніх досліджень щодо впливу галицького варіанта літературної мови на східноукраїнський – деякі фонетичні, морфологічні риси, будова словосполучень, дієслівне керування, сполучники та ін. У виступах інших учасників конференції знаходимо характеристику періоду кінця XIX ст. як такого, коли «зусиллями наддніпрянців [...] і слобожан [...] на базі середньонаддніпрянських і суміжних з ними говірок створюється нова літературна мова, а саме українська. Зусиллями наддністрияців (головним чином галичан) створюється нова «руська» літературна мова, побудована на базі живих західноукраїнських говорів, яка згодом зливається з українською літературною мовою, створеною наддніпрянцями і слобожанами» [1, 83]. У названих та ряді інших праць визнавалася багатодіалектна база творення нової української літературної мови і стверджувалася її синтетичність насамперед з огляду на словникові засоби, що на теоретичному і новому часовому зрізі було співзвучне із давньою практичною тезою Б.Грінченка про те, що «мова тоді тільки буде і найкращою і найрозумнішою, коли в основі її буде народна мова Наддніпрянської України з потрібними додатками з народної мови буковинців та галичан» [15, 52]

Таким чином, проблема галицьких елементів в українській літературній мові зосереджується навколо проблеми лексичної норми і визначення стильових характеристик лексичних засобів у синхронії та діяхронії. Свого часу акад. Л.Булаховський зазначав, що «у боротьбі діалектів або діалектних рис, що можуть стати за основу літературної мови, перемога залежить [...] від сил культурно-політичних. Спеціальний інтерес становить питання, якою мірою вирішують добір також моменти власне мовні – лінгвістичні переваги тієї або іншої з систем, що змагаються» [2, 336]. Застосувавши цю тезу до аналізованої проблеми, можемо зазначити, що лексична система західноукраїнського варіанта літературної мови внаслідок причин насамперед політичних виявилася переможеною, але досі ми не з'ясували, чи були для цього саме лінгвістичні підстави. Зазначену проблему можна розв'язати лише в один спосіб – досліджувати тексти, створювати відповідні словники, а вже відтак визначати стильові властивості того чи іншого слова в його реальному історичному контексті. Актуальність і практична доконечність цієї роботи зумовлена не лише нашим обов'язком супроти історичної правди, а й іншим нашим обов'язком – суто професійним, адже саме від нас залежить те, щоб мовне відродження було не лише гаслом, а дієвим поступовим рухом до подолання деформацій і зрушень, спричинених втручанням у її внутрішню систему.

Сучасні потреби у стилістичному розгалуженні лексичних засобів української мови знову повертають нас до мовного досвіду західноукраїнської інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. та тих текстів, які його зафіксували. Найбільш цікавими з них є, на нашу думку, епістолярні джерела, оскільки в них відбилася не лише розмовна практика, а й чимало реалій щоденного побуту, пов'язаних із різноманітними сферами громадського життя. Цінність листування полягає в тому, що воно фіксує уснорозмовне мовлення освічених верств та «відбиває активні зміни в їхній усній мові [...]»; матеріали епістолярію

забезпечують докладніше висвітлення різних сторін розвитку літературної мови: поповнення її лексики і фразеологічного фонду, вироблення граматичних, семантичних та стилістичних норм» [7, 161]. Як бачимо, сучасні академічні видання з історії української літературної мови визнають наукову вартість епістолярних джерел, яку залишається лише підкріпити відповідними дослідженнями конкретного мовного матеріалу, зокрема – лексичного.

З кожним роком оприлюднюється друком дедалі більше архівних документів, серед яких чільне місце посідають листи видатних діячів української культури. Ці листи містять величезну кількість інформації про норми слововживання, яку досі майже не використовували при укладанні словників. Внаслідок цього лексика значного обсягу текстів не дістала послідовного відображення у найавторитетнішому на сьогодні 11-томному «Словнику української мови». Позитивною ознакою цього словника варто визнати те, що переважна більшість лексичного матеріалу західноукраїнського зразка літературної мови все ж таки зафіксована в його реєстрі, проте на відповідну позначку – «західне» – натрапимо вряди-годи (хоч, напевно, логічно було б користуватися терміном «галицьке», витримуючи таким чином термінологічну рівновагу). Переважна більшість згаданих слів, які були широко вживані у мові письменників, публіцистів, науковців, промисловців, урядовців тощо, має суто стилістичне, не завжди історично обґрунтоване маркування – «діал.», «заст.», «розм.», «рідко» і навіть «фам.», «фольк.» «зневажл.» У цьому легко пересвідчитися, взявши за приклад лексичний матеріал із текстів одного з найновіших видань – листування Володимира Гнатюка [4]. Збірка містить близько 500 листів В. Гнатюка та його кореспондентів (І. Франка, М. Зубрицького, А. Кримського, Ф. Вовка, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, І. Свенціцького, Р. Сембратовича та багатьох інших), переважну більшість із яких становлять автографи, писані українською мовою. Щоправда, упорядники книжки не подали спеціального коментаря щодо мовних засад публікації автографів, внаслідок чого впадає в око певна непослідовність у графічній передачі текстів (підтягнуто до сучасних норм правопис запозичених слів – *план*, *резигнація*, *гешефт*, *ініціатива* тощо замість сподіваних *плян*, *резигнація*, *гешефт*, *ініціатива* – як можемо свідчити за власним досвідом опрацювання листів з архіву проф. В. Сімовича; між тим як збережено регіональні норми у морфології прикметників – *давний*, іменників – *бандеролею*, дієслів – *мусіти*, *знайшлабися* тощо). Проте названі хиби не применшують вартості опублікованих листів для лексико-семантичних та стилістичних досліджень.

Назване нове видання документів і матеріалів, як і всі подібні дотеперішні, не обійшлося без довідкового списку «Словника рідковживаних слів» (налічує 172 одиниці). До цього списку увійшли не лише вузькотериторіальні діалектизми з карпатських говорів, а й чимало слів, узвичаєних у мові галицької інтелігенції, що використовувалися для позначення багатьох понять суспільно-економічного життя. Частина цих слів входить до реєстру «Словника української мови» (далі – «Словника...»), проте для переважної більшості слів тлумачення з довідкового словничка є єдиним із доступних для широкого читача і його треба сприймати на віру. До того ж, як показують самі тексти листів, довідковий словничок (глосарій) далеко не висчерпує тієї лексики, яка

з огляду на сучасний узус потребує докладнішого пояснення. Можемо довести це рядом лексичних одиниць, відібраних шляхом суцільної вибірки з-понад двохсот текстів. Усі відібрані одиниці цілком природно розподіляються за трьома групами: 1) лексика, засвідчена «Словником...» (як стилістично нейтральна і як стилістично маркована); 2) лексика, засвідчена «Словником...» з неповним тлумаченням семантики; 3) позареестрові слова. (Приклади і контексти таких слів подано відповідно у таблицях 1, 2, 3).

Ряд рідко вживаних слів, зафіксованих як таких у «Словнику...», можемо поповнити ще чималою кількістю тих, які відійшли до рідковживаних за кілька останніх десятиліть (маємо на увазі не саме лише слово, а й його можливі контексти), а «Словником...» подані без обмежувальних позначок: **впрост** – «обминаючи проміжні ланки; безпосередньо» (I, 755)¹: «Я не висилаю впрост, бо боюся, щоб книжки не сконфісковано»[217]²; **пожиток** – «користь» [VI, 776]: «Старої білизни й ковпирика не посилаю, бо то заходу багато, а пожитку мало» [10]; **долучати** – «додавати, приєднувати»[II, 360]: «Користаючи з нагоди, долучую і від себе пару слів» [116]; **прихилитися** – «прислухатися до когось, чогось-небудь, зважати на когось, щось» [VIII, 81]: «Коли б хв[альний] виділ уважав неможливим прихилитися до сеї думки, характер «Літературно» - н[аукового] вістника мусів би ще значніше змінитися» [99]; **незлий** – «хороший, непоганий»[V, 319]: «На мою думку, фірма зробила би незлий інтерес на сім видавництві, но і Франко заробив би при тім який крейцар» [169]; **оказія** – «зручний момент, випадок, нагода» [V, 659-660]: «А позаяк вже маєте фотографії, то не залишайте okazji робити знімки одержі і будівлі» [33]; **потвердження** – «слова або документ, що потверджують, засвідчують що-небудь» [VII, 398]: «Послідньому проводить вельмиповажаний хлоп Іван Грабовський, а писарус Федь Недільський – оба підписані на залученім потвердженню» [155] та ін. У сучасному слововжитку перевагу надано відповідно таким синонімам наведених слів – **безпосередньо**, **користь**, **додавати**, **прислухатися**, **непоганий**, **нагода**, **підтвердження**, за активізацією яких майже в кожному випадку можна доглядити гло українсько-російської двомовності нашого суспільства, яка в комунікативній діяльності двомовців призводила до спонтанного вирівнювання, уніфікації синонімічних засобів обох мов, а в разі омонімічності значень слів спільного запасу блокувала українське значення і відповідно – слововживання (пор. укр. **пожиток** – *користь, пожива* та рос. **пожитки** – *хатні речі, майно*).

Впадає в око також цікава особливість сучасного стилістичного маркування іменників (переважно – назв абстрактних понять), у словниковій дефініції яких виступають спільнокореневі іменники – як словотвірні синоніми або словотвірні варіанти: **виміна** (дія за значенням вимінити і вимінювати) – див. **вимін** [I, 431], **властитель**, заст. – **власник** [I, 704], **вимівка**, діал. – **відмовка**

¹ Тут римською цифрою подасмо том Словника української мови в 11-ти томах, арабською – сторінку.

² Приклади подасмо за виданням: Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871-1989). – Львів, 1998. Далі вказуємо тільки сторінку видання.

[I, 433], **спромога**, розм. – **спроможність** [IX, 605], **вїмка**, заст. – те саме, що **виняток** [I, 402], **складка** – те саме, що **складчина** [IX, 277], **візита**, рідко, – те саме, що **візит** [I, 668]; пояснювальний синонім може зберігати афіксальні морфеми при зміні кореневої: **надвишка**, розм. – те саме, **надбавка** [V, 64]. Подібне явище можна спостерегти й у прикметниках: **рівночасний** – те саме, що **одночасний** [VIII, 552]. Як бачимо, відповідні словникові позначки звужують сфери сучасного використання поданих слів, а тлумачення їх значення через відповідні синоніми надає саме цим синонімам першорядного статусу. Не важко помітити, що для таких слів, як **виміна**, **спромога**, **вимівка**, **складка**,

Таблиця 1

Стилістична характеристика лексики,
засвідченої «Словником української мови»

Слово у тексті	Стилістичне маркування	Контекст	Значення за «Словником української мови»
Звидіти	діал.	“Володимир Гнатюк поставив собі за задачу <i>звидіти</i> укр[аїнсько]-руські колонії в угорських комітетах: Чанад, Арод, Бігар, Сатмар, Саболч, Гайду” [124]	Побачити [III, 471]
Числити	діал.	“Знаючи, що Ви, вельмишановний добродію, були одним з тих нечисленних, що займалися долею угорських русинів, <i>числить</i> Головний відділ на Ваші цінні вказівки...” [213]	Надіятись, розраховувати на кого-, що-небудь [XI, 329]
Зарядити	діал.	“Якби Ви одначе потребували його швидше, то будьте ласкаві повідомити мене, а я післяв би тоді до Львова ключик і <i>зарядив</i> , аби книжку вислано” [211]	Керувати, розпоряджатися, управляти [III, 299-300]
Хосен	діал.	“Желаючи хв[альному] товариству якнайкращого розвою в <i>хосен</i> науки і Вашої Вітчизни, сподіваємося, що нашу просьбу приймете прихильно” [89]	Користь [XI, 132]
Хосенний	діал.	“Справа є лиш в сім, щоб раз зачатому не дати пропасти, а противно прийти з поміччю сему <i>хосенному</i> ділу” [172]	Корисний [XI, 132]
Зладити	діал.	“Питався нашого майстра, чи не <i>зладив</i> би модель нашої церкви...” [195]	Зробити, змайструвати що-небудь [III, 584]

Слово у тексті	Стилістичне маркування	Контекст	Значення за "Словником української мови"
Залеглість	діал.	"По повороті до Львова мусів я відробляти (іще й тепер відробляю) всякі <i>залеглості</i> з часу моєї неприсутності" [136]	Заборгованість [III, 181]
Цаль	діал., заст.	"Міряти усе на метр, а не на <i>цалі!</i> " [33]	Дюйм [XI, 179]
Притока	діал.	"Сли би я фіри не висловив, коли не одержавши Вашого письма, або з якої іншої <i>притоки</i> , то згодіть собі в Устріках фіакра і приїзджайте" [60]	Привід, нагода, причина [VIII, 65]
Запевнений	діал.	"Я одної хвилі не маю вільної, маю працю великанську, але нині вже виджу, що бит мого "Посланника" <i>запевнений</i> , вже єсть до 200 пренумерантів" [11]	Забезпечений, гарантований [III, 249]
Розписувати [конкурс]	діал.	"...коли прийшло з Риму увідомленіє, що єсть одно місце в Collegium, <i>розписали</i> конкурс на тоє місце: Гнатюка прийняли в надії, що буде 'го можна там же послати" [12]	Письмово повідомляти, оголошувати про що-небудь [VIII, 763-764]
Лучити	діал.	"Українська суспільність має в живій пам'яті міцні і нерозривні зв'язки, які лучили Геніального письменника з його рідним народом..." [197-198]	Єднати, з'єднувати [IV, 559-560]
Заслати	розм.	"Нічого не хочу, лише перечитайте їх і напишіть кілька слів та <i>зашліть</i> мені в отсій коверті" [181]	Відправляти що-небудь для передачі комусь [III, 305]
Злагодити	розм.	"... <i>злагодив</i> до друку 1 аркуш, а далі й кинув – нема часу тепер" [119]	Зробити придатним для використання; підготувати [III, 584]
Поворот	розм.	"Я не буду тепер потрібновського розказувати – зроблю се по <i>повороті</i> – подам лише один план, котрий по моїй думці міг би мати великі наслідки" [21]	Повернення кого-небудь [VI, 691]
Противний	розм.	"В колодку вправлений ключ [...] кінець його, "кант", закривелений догори, але нелюбагато і то в зовсім <i>противну</i> сторону, як цілий ключ"	Розташований проти кого-, чого-небудь; протилежний

Таблиця 1 (продовження)

Слово у тексті	Стилістичне маркування	Контекст	Значення за "Словником української мови"
Проволока	розм.	"...діло се не терпить найменшої <i>проволоки</i> , а поки що дасться ще здійснити, хоча й не так вже успішно..." [172]	Затримка, зволікання при виконанні чогонебудь [VIII, 144]
Пожиточний	розм.	"...подякувати від себе й від його за Ваші поради, за відомості, котрі Ви не нам надали, а котрі для нас були дуже <i>пожиточними</i> " [188]	Те саме, що корисний [VI, 776]
Засягати	розм., рідко	"Комітет сей має по змозі <i>засягати</i> ради д[окто]ра Франка, д[окто]ра Колесси і інших людей, котрих буде уважати за відповідних поспитати за опінію або раду" [30]	Просити щонебудь [III, 340]
Здіймати	розм., рідко	"Фотографії одягнених людей у весь зріст теж добре поробити, [...] <i>здіймаючи</i> 2, найбільше – 3 особи" [33]	Те саме, що фотографувати [III, 540]
Згляд	рідко	"Правда, фотографії мої не знамениті під зглядом викінчення, але виразні..." [28]	Точка зору, міркування [III, 515]
Звернути	рідко	"Прошу <i>звернути</i> мені лиш за кріс (12 к[орон]), бо лиш за него я заплатив, решту прийміть для музею так від мене" [201]	Віддавати, повертати щонебудь назад [III, 466]
Посідання	рідко	"Етнографічна комісія Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка у Львові, діставши в своє <i>посідання</i> збірку пісень Бодяньського та Марка Вовчка..." [185]	Володіння, власність [VII, 327]
Страта	рідко	"...публіки не буде тільки, і такої, себто можна рахувати на величезну <i>страту</i> моральну і фізичну" [47]	Витрати// Матеріальні втрати, збитки [IX, 751]
Відобрати	розм., заст.	"Це саме трапиться також тоді, коли пан у відповідний час не <i>відбере</i> стипендійної рати та не пояснить до відбору наступної рати крайовій президії зволікання" [14]	Одержувати, отримувати щось від когонебудь [I, 556]
Вакації	заст.	"Ольденбергові прошу пригадати за видання геогр[афічного] товариства, аби прийшли ще <i>перед вакаціями</i> " [229]	Канікули, перерва в роботі навчальних закладів, установ [I, 282]

Слово у тексті	Стилістичне маркування	Контекст	Значення за "Словником української мови"
Справовати (справувати)	заст., рідко	"В дальшій промові подав тов. Гнатюк мотиви своєї резигнації, а іменно, що не має часу настільки, щоби міг як слід <i>справовати</i> уряд голови" [42]	Виконувати, вести які-небудь справи [IX, 595]
Ферії	зах.	"...Ні до кого мені удатися тепер, під час <i>ферій</i> у Львові" [55]	Канікули [X, 77]
Баяння	фольк.	"З Лемківщини маю 8 дуже вірних зашептунів, по їхньому звані " <i>баяня</i> " [230]	Говоріння, розповідь [I, 116]

надвишка, рівночасний, візита обмеження сфер їх вживання не мало внутрішньосистемної зумовленості, а, правдоподібно, лише зовнішню настанову замінити їх словами, більш подібними до російської мови (порівн. укр. *визит* – рос. *обмен*, укр. *спроможність* – рос. *возможность*, укр. *відмовка* – рос. *отговорка*, укр. *складчина* – рос. *складчина*, укр. *надбавка* – рос. *надбавка*, укр. *одночасний* – рос. *одновременный*, укр. *візити* – рос. *визит*).

Вищенаведена таблиця дозволяє зробити такі коментарі: 1) переважна більшість слів, з огляду на контексти їх реального вживання має неточне стилістичне маркування, яке знижує їх реально-історичний статус; 2) ці контексти можуть бути доповнені багатьма іншими, узяними з галицьких та буковинських текстів публіцистичного, офіційно-ділового, наукового стилів тежочасної української літературної мови). Що ж до конкретних слів, то зважаючи на ці та інші, досліджувані нами контексти, позначку «діал.» варто визнати невмотивованою для таких з них: *хосен*, *хосенний* (при засвідчених ще й в інших джерелах *хіснувати*, *хіснуватися*, *вихіснувати*), *зарядити* (при існуванні інших споріднених *заряджений* – влаштований, організований; *під зарядом* – під керівництвом), *числити* (при *числитися* – рахуватися, зважати на щось, *почислити* – зважити на щось, *вчислити* – порахувати), *залеглисть* (при *залеглий* – заборгований, *залагати з вкладками* – затримувати внески), *запевнений*, *розписувати* (оголошувати конкурс), *лучити* (при *злучити* – поєднати, *злучений* – поєднаний, пов'язаний, *злука* – поєднання, об'єднання), оскільки всі вони стосуються понять і реалій, аж ніяк не пов'язаних із селянським побутом, а до того ж мають цілий ряд споріднених слів, які свідчать про їх семантичну системність та вкоріненість у літературній мові.

Невмотивованими є й позначка «розм.» для слів *заслати*, *злагодити* (при нейтральних споріднених *злагода*, *злагоджено*), *засягати* (при нейтральних споріднених *досягати*, *досягнення*, *досяжний*, *обсяг*) *пожиточний* (при нейтральному *пожиток*), *противний*, *проволюка* та позначка «рідко» для *згляд* (при його дуже активному вживанні в західноукраїнському варіанті, а також

існуванні спорідненого зглядно), **звернути, посідання, страта** (що підкріплене не лише колишнім повсюдним вживанням інфінітива **стратити** (супроти сучасного **втратити**), а й значним рядом одом сталих зворотів із цим інфінітивом, які подає наш нормативний «Словник...», – *стратити життя, стратити розум, стратити очі, стратити вінок, стратити з очей, стратити вік* [IX, 758]). Так само навряд чи варто вважати застарілими слова **вакації, відобрати** (у значенні **одержувати**), **справувати**. Кожне з них могло б знайти своє місце у сучасній мові: **вакації** (з огляду на давнішу традицію) – як нейтральне, бо **канікули** (так само іншомовне) нічим його не переважає; **відобрати** – як західне (чи галицьке (?), властиве для певного періоду розвитку української літературної мови), **справувати** – як розмовне (бо ж досі вживане у контекстах типу «Як справується?») похідне від нього слово **справуватися**, а вислови із цим дієсловом могли б цілком конкурувати з калькованим із російської мови «Як справи?»).

Міркування подібного типу можна було б застосувати й до цілого ряду слів, наведених у двох наступних таблицях, проте за браком місця цього не

Таблиця 2

Слова, які у «Словнику української мови» мають певне тлумачення

Слово у тексті	Стилістичне маркування	Контекст	Значення за «Словником української мови»
Гешефт	зневажл., [II, 59]	«Ясно, що воно до того зацофане і некультурне, що не розуміє навіть свого власного <i>гешефту</i> ...»	Зиск, користь
Додержати	[II, 344]	«Через весь час моєї візити ходив дуже швидко по кімнаті [я не міг <i>додержати</i> кроку], усміхався, підходив вряди-годи до вікна, щось говорив до себе і робив жести» [186]	Дотримуватися синхронного темпу, сталої відстані
Завісити	[III, 53]	«...д[обродієві] Маковееві, що виступив з редакції «Вістника», <i>завісити</i> дальші виплати...» [64]	Припинити
Задивлятися	[III, 108]	«Хотів би я однако знати, як Ви <i>задивляється</i> на ту справу» [22]	Виявляти своє ставлення, міркування про певні справи
Застановлятися	діал., [III, 328]	«Проф[есор] М.Грушевський повідомив, що віділ <i>застановлявся</i> над помещенням музею і признав, що, призначивши останніми часами відступити для нього кімнату, не має спромоги сього уміщення розширити» [87]	Розглядати, обговорювати докладно

Слово у тексті	Стилістичне маркування	Контекст	Значення за "Словником української мови"
Згори [ізгори]	[III, 519]	"Тільки згори кажу, що я не можу ручити за те, в яким виді і об[емі] вона появилася в "Радикалі" [16]	Заздалегідь
Здибати	[III, 535]	"Більше літератури не <i>здибає</i> " [228]	Знаходити, натрапляти на щось [не лише в дорозі]
Злучений	[III, 606]	"В ній автор подає деальні описи вірувань і обрядів, <i>злучених</i> із дитиною, почавши від її зав[язку і аж до переходу у хлоп[ячу жит[тя] [109]	Пов[язаний, поєднаний
Злучити	[III, 606]	"...бажала би їх <i>злучити</i> зі збірками Ходаковського, Максимовича і інших, що полишалися в рукописах і не опубліковані донині..." [185]	Поєднати
Корисний	[I V, 290]	"В разі <i>корисного</i> поалагодження язикової справи про се дасться знати в часопису" [69]	Позитивний, ствердний
Лучити	діал., [IV, 559-560]	"З щиросердним поздоровленням, <i>лучу</i> вирази високого поважання" [124]	Додавати, приєднувати
Матися	розм., [IV, 650]	"Таким способом річ <i>мається</i> так..." [154]	Полягати в чомусь
Обхід	діал. [V, 600]	"Вибраний в тій цілі комітет відбув кілька засідань, уложив програму обходу і порішив запросити старших русинів до участі в ювілею" [27]	Святкування, відзначення ювілею
Поперти	фам., [195-196]	"Були виправдані змагання одиниць ввійти в близші зносини з ними, але не <i>поперті</i> акцією загалу, остали без важніших наслідків" [213]	Підтримати
Поправа	діал., [VII, 222]	"Надіюсь, що гроші Ви одержали і що з огляду на порядну <i>поправу</i> здоров[я не думаєте вертати сюди на сам поганий час вітрів, вогкості, відлиги, болота та сльоти" [119]	Відновлення, поліпшення здоров[я]
Спочивати	[IX, 583-584]	"Обов[язок писати такі статті супроти сего <i>спочиває</i> виключно на обох редакторах" [99]	Перебувати, покладатися [про обов[язок]
Штука	діал., [XI, 547]	"...і зберегти будучим поколінням як свідоцтво замилованої в красних <i>штуках</i> душі нашого мужика" [172]	Виріб мистецтва

Позаресстрові слова

Слова з українськими кореневими морфемами		
Слово у тексті	Значення у контексті	Контекст
Виєднати	Взяти щось, домови-тися про одержання чогось	"Прошу <i>виєднати</i> мені в адміністрації "Літ[ературно]-наук[ового] вістника", щоб за ці казки прислала мені до кінця сього року "Літ[ературно]-наук[овий] вістник" [230]
Виладжений	Впорядкований, підготовлений	"Сподіваємося, що тепер, власне, настала відповідна пора, і тому просимо Вас, високоповажний добродію, прибути на збори галицьких письменників для обговорення статутів "Товариства письменників" проект статутів уже <i>виладжений</i> " [183]
Вистанути	Вистачити	"Проти зміни правопису в них я не маю нічого, бо з тих сторін, де я записував тамті матеріали мою много казок і пісень, котрі <i>вистануть</i> на те, щоби даних діалект спізнати" [29]
Дорожняний	Дорожній	"...з уваги, що інші приватні українські інституції попризнавали своїм урядникам <i>дорожняні</i> додатки – я прошу, щоби хвальний виділ був ласкав признати мені підвижку вже тепер, починаючи від січня 1912 року" [224]
Закупня	Закупівля	"Призначено 300-500 кор[он] на <i>закупню</i> предметів до музею зі стрийської вистави хліборобської та поручено вибір тих предметів В.Гнатюкові, М.Залізнякаві і д[окто]ру [I] Раковському" [...] [205]
Запомога	Матеріальна допомога	"...інші потерпівші одержали з обох тих комітетів, через руки комітету місцевого, невеличкі грошові <i>запомоги на руки</i> " [155]
Звиджувати	Відвідувати	"...а тепер він сидить з жінкою в Косові, бо вона репарується у Тарнавського, а я час від часу <i>звиджую</i> Ясенів для забиття скуки" [153]
Зробок	Зроблена, виснажена людина	"...він починає чимраз більше сходити на <i>зробка</i> і це мене смутить, бо Ви знаєте, як я його ціню і ціню..." [178]
Незасібний	Який не має матеріальних інтересів	"...заразом подадуться всякі практичні вказівки щодо поїздки і т[аке] і[нше], а для <i>незасібних</i> членів зробиться все можливе для улегшення подорожі" [69]
Перекрый	Зріз, розріз	"Фотографія тут ніколи не вистачить, особливо в таких речах, як ремество, бо вона не дасть ані плану, ані <i>перекрою</i> , без котрих іноді не обійдуся" [32]

Слова з українськими кореневими морфемами

Слово у тексті	Значення у контексті	Контекст
Перепаска	Бандероль, невелика посилка	Всі мусять бути брошуровані і в <i>перепасках</i> по два кіло. Вислати можна щодня по дві-три перепаски" [150]
Повітаний	Сприйнятний	"...перший том [...] викликав загальний і був з великим співчуттям повітаний в своїх і чужих наукових сферах" [52]
Предкладати	Пропонувати, викладати	"Референт <i>предкладає</i> окремий тип весняних пісень, співаних у Галичині виключно на Великдень і названих гаївками" [206]
Прятати	Опоряджати, давати лад чомусь, переробляти на щось	"Коли ж кошара була дальше від села, ставили комарник, наймали старого бездомного діда, його називали ватагом і він сидів ціле літо в комарнику, помагав кожному постухові доїти вівці і <i>прятав</i> молоко в комарнику" [223]
Робом	Певним чином	"Фотографувати найкраще саму тільки голову або бюст, і таким <i>робом</i> , щоб голова виходила сантиметрів у 3-4 завдовжки (фотографії)" [34]
Розволікати	Розлогий, розтягнений, переобтяжений формою на шкоду змістові	"Передмова випала трохи <i>розволікла</i> через те, що я дав там досить цитат..." [144-145]
Роздармуватися	Розледачити	"Я так <i>роздармувався</i> тут, що тепер навіть не писав нічого" [142]
Сказівка	Вказівка	"Буду просити подати мені <i>сказівки</i> , які робити знімки, чи всьо осібно, чи по кілька предметів разом" [28]
Уряджено	Постановити, ухвалити	"...на внесення тов. Гнатюка <i>уряджено</i> зробити новий наклад листового паперу з погруддям Шевченка" [31]

Слова з чужомовними кореневими морфемами

Слово у тексті	Значення у контексті	Контекст
Висортований	Вибракуваний, неякісний	"...вироби фабрично, передусім чужі, <i>висортоване</i> дрантя, котре для своєї позірної краси і дешевості скоро розповсюджується по цілім краю" [172]

Слова з чужомовними кореневими морфемами		
Слово у тексті	Значення у контексті	Контекст
Вицофати	Забрати, відкликати	"Супроти такої заяви я мушу <i>вицофати</i> своє подання [не знаю тільки, як се зробити] і виїхати зі Львова" [85]
Децидуватися	Зважитися, зробити рішучий крок	"Я в кожному разі на щось тепер не можу довго <i>децидуватися</i> , все мене жене до якогось здецидованого кроку" [24]
Запрену-мерувати	Передплатити	"На внесення тов. Гнатюка ухвалено від нового року <i>запренумерувати</i> угро-руський "Листок" і відтак складати в бібліотеці" [22]
Заургувати [поургувати]	Поквалити	"Лист Ваш одержав я 14 с[ього] м[ісяця] і <i>заургував</i> майстра моделів, а той взявся зараз до роботи у час слоти, бо газді лиш у слоту майструвати можна" [203]
Інтервеніювати	Вносити протест, вимагати, обстоювати щось	"Ви <i>інтервеніювали</i> в справі набуття збірки пісень [і інших матеріалів] по покійному Манжурі, які є власністю ист[орико]-фил[ологического] общества" [185].
Інтервенція	Обстоювання, клопотання, вимога	"Дуже дякую за <i>інтервенцію</i> в справі статті" [217]
Кавція	Грошова застава	"Я говорив також про видання політичної газети для угорських русинів; ту не можна її видавати, бо: 1. Нема відповідного чоловіка, 2. Що треба би зложити 5000 зл[отих] <i>кавції</i> , котра пропадає за першою стат[ею], що не подобається правительству" [21]
Ліста	Відомість	"Посилаю Вам рівночасно <i>лісту</i> на складки [одну післано п[ані] Русовій] і прошу зайнятися ними в крузі знайомих" [180]
Локаль	Приміщення	"Просвіта" з книгарнями <i>локалем</i> проволікає" [186]
"Люфтаки"	Відпочивальники, дачники	"Чи в Криворівні погода, бо тут красна, я купаюся в Дністрі. Прошу передати поздоровлення <i>люфтака</i> " [110]
Марфа	Товар	"Дотепер я взяв вже на 100 корн <i>марфи</i> , не плативши ні сотика" [203]
Прелімінувати	Виділити на витрати, передбачити певну суму витрат	"А що не обійдеться, щоби дещо дорожче заплатити, то <i>преліминувати</i> би треба до 150 корон [середньо дорогий стрій без сердака і гуглі для жіночого одягу" [203]
Провізорія	Поневіряння	"Я бажав би, одначе, щоби моя <i>провізорія</i> бодай перед смертю скінчилася, а в її місце наступили взаємні зобов[язання між мною й товариством" [224]

робимо, вважаючи, що вже саме оприлюднення таких переліків дає чимало підстав до роздумів та спонукає до наукового аналізу. Обмежимося тим, що констатуємо нагальність уважного, докладного вивчення норм українського слововживання за максимальною кількістю приступних текстів, зразком яких є збірка документів і матеріалів, пов'язаних із життям видатного українського ученого Володимира Гнатюка.

Отже, багатьох невмотивованих і непослідовних тлумачень слів, вживаних у західноукраїнському варіанті літературної мови (чи тільки у ньому?!), можна було б уникнути, якби виробити такі принципи цього тлумачення, що спиралися б на їх системні зв'язки на семантичному та словотвірному рівнях української мови, давність писемної фіксації (для багатьох галицьких елементів це сотні років, а тому їх трактування лише як запозичених, калькованих чи новотворів треба переглянути). Позначка «західне», напевно, не дуже коректна, бо, як слушно довели сучасні мовознавці, кожна українська територія в різні історичні періоди впливала на розвиток української літературної мови. Проте з огляду на те, що саме із західноукраїнськими землями пов'язані процеси українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст. і поважні культурні здобутки західноукраїнської інтелігенції, що позначку можна прийняти, але не як обмежувальну, а як історично уточнювальну. Природно, що не всі слова і норми слововживання, властиві для західноукраїнського варіанта літературної мови, придатні для сучасних потреб, і лише для таких із них варто долучити супровідну, допоміжну позначку – «застаріле». Проте більшість із тих лексичних одиниць заслуговує на шанс знайти себе у стилістичній системі сучасної української літературної мови, особливо у підстилях масової комунікації (офіційної, професійної, молодіжної тощо). Образно кажучи, настав час розкривати лапки в усьому, що стосується наукового осмислення регіональних варіантів української літературної мови на різних етапах її історичного функціонування.

Це завдання набуває тим гострішої потреби, що в сучасному об'єднаному українському культурному просторі, в якому відбувається взаємне засвоєння українцями своїх культурних надбань незалежно від місця осідку, наша мова відновлює свою функцію «засобу охорони національної культурної традиції» [15, 56], подібно до того, як це було на початку XX ст., і перетворюється у засіб її розвитку і примноження.

Література

1. Бойчук М.К. Про періодизацію історії української літературної мови// Питання історичного розвитку української мови: Тези доп. міжвузівської наук. конф. – Харків, 1959. – С. 81-84.
2. Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. Т.1. Загальне мовознавство. – К.: Наук. думка, 1975.
3. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. – К., 1956.
4. Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871-1989). – Львів, 1998.
5. Горбачевич К.С. Вариантность слова и языковая норма. – Ленинград: Наука, 1978.

6. Ермоленко С.Я. Литературно-письменная и народно-разговорная традиции в развитии современного украинского литературного языка// Формирование славянских литературных языков: Теоретические проблемы. – М., 1983. – С. 36-59.
7. Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1989.
8. Жилко Ф.Т. Про діалектну основу виникнення і розвитку сучасної української і літературної мови // Питання історичного розвитку української мови: Тези доп. міжвузівської наук. конф. – Харків, 1959. – С. 85-86.
9. Матвієв І.Г. Українська мова і її говори. – К.: Наук. думка, 1990.
10. Русанівський В.М. Співвідношення літературної мови і діалектів етнічних груп // Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов: Збірник наук. праць. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 24-32.
11. Статєєва В.І. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. (На матеріалах спадщини М.Коцюбинського, Лесі Українки, Б.Грінченка та ін.). – Ужгород, 1997.
12. Сучасна українська літературна мова. Стилістика/ За заг. ред. акад. І.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973.
13. Чапленко В. Історія нової української літературної мови. – Нью-Йорк, 1970.
14. Шевельов Ю.В. Внесок Галичини у формування української літературної мови. – Львів, Нью-Йорк, 1996 (передрук книжки 1975 р. з додатком статті 1962р.).
15. Шевельов Ю.В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус – Чернівці: Рута, 1998 (передрук видання 1987р.).

*Тетяна Вільчинська
Тернопіль*

ОЦІННІ НАЗВИ ОСІБ ІЗ СУФІКСАМИ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ, ЗАПИСАНИХ ВОЛОДИМИРОМ ГНАТЮКОМ

Думка про важливість наукової спадщини В.Гнатюка та про необхідність її вивчення з'явилася порівняно недавно. До цього ж фігура В.Гнатюка як ученого залишалася напівзабутою. Зрозуміло, що за таких обставин не поставало питання про перевидання його кращих наукових праць, які здебільшого стали вже бібліографічною рідкістю.

В.Гнатюк був відомим етнографом, мовознавцем, літературознавцем, публіцистом, перекладачем і журналістом. Проте найбільш цінними в його